

УДК: 159.923.2

orcid.org/0000-0003-2361-610X

dx.doi.org/10.5281/zenodo.60159

Н.В. Даниленко
Національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків

ДОСЛІДЖЕННЯ СЕНСОЖИТТЄВИХ ОРІЕНТАЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Розглянуто основні уявлення філософів та психологів про смисл життя. Проведено теоретичне дослідження особливостей формування особистості у молодшому юнацькому віці, а також експериментально вивчено стан життєвих цінностей і орієнтацій у групі старшокласників.

Ключові слова: сенс життя, життєві цінності і орієнтації, старшокласники, формування особистості, самосвідомість.

Н.В. Даниленко ИССЛЕДОВАНИЕ СМЫСЛОЖИЗНЕННЫХ ОРИЕНТАЦИЙ СТАРШЕКЛАСНИКОВ

Рассмотрены основные представления философов и психологов о смысле жизни. Проведено теоретическое исследование особенностей формирования личности в младшем юношеском возрасте, а также экспериментально изучено состояние жизненных ценностей и ориентаций в группе старшекласников.

Ключевые слова: смысл жизни, жизненные ценности и ориентации, старшекласники, формирование личности, самосознание.

N.V. Danylenko STUDY ON REASON FOR BEING OUTLOOK AMONG HIGH SCHOOL STUDENTS

In this research, the main views on the reason for being by the philosophers and psychologists have been studied. There has been conducted a theoretical research on the personality formation specificities at the junior adolescent age; as well, the state of life values and orientations in a group of high school students has been experimentally studied.

Key words: the reason for being, life values and orientations, high school students, personality formation, self-awareness

Постановка проблеми. Питання сенсу появи людини у цьому світі, сенсу життя, смерті протягом багатьох століть притягували до себе увагу мислителів і ще більша кількість людей переймається ними зараз. Люди

намагалися осягнути таємницю людського буття, вирішити ці одвічні питання. Проблема сенсу життя стала, за словами Г. Гейне, "проклятим" питанням філософії та історії. Старший шкільний вік є сензитивним для формування ціннісних орієнтацій, самооцінки, світогляду та уявлень про сенс життя. Це надзвичайно складна, суперечлива стадія життєвого шляху, коли закладається фундамент особистості. Пошук власного сенсу життя приводить до потреби вирізнитися з поміж інших, знайти своє місце, відігравати певну суспільну роль.

Мета статті. Висвітлити основні філософські та психологічні погляди на сенс життя, його цінності. За допомогою тесту СЖО Д. Леонтєва дослідити рівень розвитку та особливості сенсожиттєвих орієнтацій особливості старшокласників.

Теоретичне вивчення проблеми. В архаїчних культурах одне з центральних місць займала проблема смерті. У стародавні часи накопичено великий досвід опису вмирання та перевтілення. Це зафіксовано у пам'ятках минулого – Єгипетській та Тибетській книгах мертвих.

Такі філософи як Сократ, Платон, Декарт, Спіноза, Діоген та багато інших – асоціювали сенс життя з поняттям блага. Аристотель вважав, що метою всіх людських вчинків є щастя, яке полягає в мисленні і пізнанні. Епікур вважав за ідеал – життя в «затишному місці», в тісному колі друзів, неучасть у державному житті, віддалене споглядання. За вченням кініків, щастя полягає в умінні задовольнятися малим і уникати зла, прагнути до внутрішнього спокою. Водночас, вони закликали до крайнього індивідуалізму, заперечення культури, мистецтва, сім'ї, держави, майна, науки і громадських встановлень. Стоїки, метою людських прагнень вбачали моральність, життя людини у згоді з природою і світовим розумом (логосом) [1].

А. Шопенгауер визначив, що життям людини керує світова воля. Життя – це пекло, постійна боротьба зі смертю, невпинне страждання. Мудра людина усвідомлює неминучість лиха, а тому вгамовує свої пристрасті і обмежує свої бажання. С. К'єркегор стверджував, що життя сповнене абсурду і людина повинна створювати свої власні цінності в байдужому світі. Жан-Поль Сартр сказав, що немає ніякої визначеної людської природи крім тієї, що людина привносить у світ, «життя до того, як ми його проживемо, – ніщо, але це від вас залежить надати йому сенс».

Розпочинаючи з епохи Відродження смисловий центр у світогляді європейської людини дедалі більше переміщується з думок про смерть на думки про життя, з потойбічного на поцейбічний світ. Цю тенденцію досить чітко виявив Бенедикт Спіноза, який наполягав, що мудрість

полягає як раз у міркуванні не про смерть, а про життя. Але філософські роздуми з цього приводу можуть допомогти людині більш мудро ставитися до життя.

Кожен повинен для себе рано чи пізно відповісти на питання: "Навіщо я живу?" і після цього: "Як жити?", бо сенс життя знайдений. Він може бути у вірі, в служінні, в досягненні мети, у відданості ідеї, в любові – це вже не принципово. Ідея сенсу життя як інтегруючого чинника людського життя, спостерігається в роботах А. Адлера і К.-Г. Юнга, розроблена В. Франклом в його логотерапії.

Також в психологічній науці проблематика сенсу буття детально розробляється в рамках "вершинної психології" Л.С. Виготського, роботах С.Л. Рубінштейна, парадигмі смислової регуляції діяльності (Б.С. Братусь, І.А. Васильєв, Ф.Є. Василюк, Б.В.Зейгарник, Д.О. Леонтьєв) і ряді інших сучасних підходів.

Поняття сенсу життя у сучасній науці не має єдиного трактування. Сучасний стан в політичній, економічній, духовній сферах нашого суспільства потребує суттєвих змін. Це спричиняє дуже радикальні зміни в ціннісних орієнтаціях і вчинках людей, що може негативно впливати на становлення ідентичності молоді і проходити зі значними труднощами [4 – 6].

Вік старшого школяра (молодші юнаки) насичений безліччю трансформацій. Завдяки структурованій індивідуальній системі ціннісних орієнтацій у юнацтва розвивається адекватна ідентичність, що є запорукою готовності до життєво важливих виборів, до особистісного та соціального самовизначення, формування життєвих перспектив. Моральні ідеали старшокласників стають більш узагальненими та усвідомлюються ними як певна система вимог до моральних якостей особистості [7; 8].

Перш за все, це відбувається завдяки розвитку самосвідомості – механізму пізнання себе та формування ставлення до самого себе, що має три основні компоненти: когнітивний – система уявлень і знань індивіда про себе; емоційно-оцінний – емоційна оцінка своїх уявлень і знань індивіда про себе, емоційне ставлення до себе; поведінковий – усі ті прояви психічної активності, у яких виступає свідоме регулювання власних дій, вчинків, свого ставлення до оточуючих і до самого себе. Здатність до рефлексії передбачає усвідомлення таких якостей, як емпатія, співчуття, співпереживання, взаєморозуміння, негативні переживання гнів, агресію тощо [3].

М. Боришевський зазначає, що об'єктом самосвідомості є все єство людини, будь-які її сторони: це і усвідомлення й оцінка свого тіла в цілому, його особливостей порівняно з тілесними характеристиками оточуючих

людей, усвідомлення й оцінка власних моральних якостей, своїх ставлень, свого місця серед них. Самосвідомість характеризується також своїм головним продуктом – уявленням про себе, образом Я, який може набувати різної модальності [2].

Е. Еріксон підкреслює, що в цьому віці відбувається біологічне дозрівання, яке впливає на психосоціальну ідентифікацію, поведінку молодшої людини. На його думку, подолання вікової кризи і формування новоутворень відбудеться в тому випадку, коли молода людина зможе об'єднати все, що вона знає про себе, в єдине ціле, осмислити, пов'язати з минулим та спроектувати в майбутнє [6].

Мірою прийняття чи неприйняття себе як особистості є узагальнена самооцінка, від якої залежить самоповага. Особистості із заниженою самоповагою не мають віру у власні сили і відмовляються від досягнення поставлених цілей. Впливає на формування ціннісних орієнтацій, на поведінку старшокласників система поглядів на світ, суспільне життя, його минуле і майбутнє, на мораль. Все це формує таку рису характеру як світогляд, який стає більш зрілим. Юнацький вік – час обирання майбутньої професії. Деякі предмети стають більш пріоритетними, усвідомлюється своя придатність до відповідної діяльності. Цей період має вирішальне значення в гендерному розвитку індивіда, в становленні особистості майбутнього сім'янина. Передбачається, що юнаки та дівчата розглядають шлюб як важливу життєву цінність, прагнення бути щасливим у подружньому житті.

Емпіричне дослідження сенсожиттєвих орієнтацій було проведено за методикою Д. Леонтєва у групі юнаків та дівчат старших класів Хорошівської загальноосвітньої школи Харківської області у кількості 41 чоловік (юнаків – 25, дівчат – 16). Процедура проведення викликала переважно позитивні емоції у більшості респондентів. Опитані спокійно сприйняли запропоновану експериментатором інструкцію. Результати дослідження викладено в табл. 1.

Цілі в житті. Враховуючи показники, викладені в таблиці, можна стверджувати, що 61% респондентів це цілеспрямовані люди, які звикли осмислювати своє сьогодення, разом з тим мають уявлення чого вони хочуть досягти в майбутньому. Серед старшокласників є й такі, їх 17%, які отримали високі бали, що може характеризувати не тільки цілеспрямовану людину, але і «прожектера», плани якого не мають реальної опори в сьогоденні і не підкріплюються особистою відповідальністю за їх реалізацію.

Є ще одна підгрупа досліджуваних – 22%, які живуть тільки в теперішньому вимірі часу, або й минулим, не дуже переймаючись, що з

ними станеться в майбутньому.

Таблиця 1

Результати дослідження сенсожиттєвих орієнтацій за методикою
Д. Леонтєва (%)

Назва шкали тесту СЖО	Показники (%)		
	Низький	Середній	Високий
Цілі в житті	22	61	17
Процес життя або інтерес і емоційне наповнення життя	9,8	53,7	36,5
Результативність життя або задоволення від самореалізації	19,5	56,1	24,4
Локус контролю – Я (Я – володар свого життя)	14,6	61	24,4
Локус контролю – життя або управління життям	9,8	63,4	26,8
Загальні показники сенсожиттєвих орієнтацій	24,4	48,8	26,8

Процес життя або інтерес і емоційне наповнення життя. За цією шкалою можна дослідити, що 53,7% опитуваних сприймають своє життя як цікаве, емоційно наповнене змістом. У 9,8% старшокласників переважаючою є ознака невдоволеності своїм життям зараз, повноцінний сенс вони беруть із вже прожитого, або націлені в майбутнє. Ставляться до свого життя як до джерела різного роду задоволень і мало замислюються над тим, що з ними було раніше чи буде потім 36,5% досліджуваних.

Результативність життя або задоволення від самореалізації. Переважна більшість – 56,1% юнаків та дівчат, відчувають задоволення від самореалізації, та результатів своєї життєдіяльності. Разом з тим, у 24,4% опитаних є потреба шукати сенс в минулому і ним наповнювати своє життя. Невдоволені тим, як вони жили раніше □ 19,5% учнів на цей час.

Локус контролю – Я (Я – володар свого життя). У 24,4% досліджуваних є відчуття того, що вони є справжніми володарями власного життя. Характеризують себе як особистість, що володіє достатньою свободою вибору і буде своє життя спираючись на співвідношення до цілей і завдань – 61% респондентів. Також серед

досліджуваних є й такі, які з недовірою ставляться до можливості контролювати своє життя власними силами, їх 14,6%.

Локус контролю – життя або управління життям. За цим показником 26,8% мають переконання у тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх в життя. Більшість із опитуваних – 63,4%, підходить більш виважено до управління власним життям. І тільки невелика кількість старшокласників – 9,8% упевнені у тому, що життя людини непідвласне свідомому контролю, тож немає сенсу що-небудь загадувати на майбутнє.

Загальні показники сенсожиттєвих орієнтацій виявили такі тенденції: 48,8% опитуваних загалом переконані в можливості ставити перед собою цілі, вибирати задачі із наявних, і досягати результатів; 24,4% учнів співвідносять досягнення свого життя з минулим. Для 26,8% старшокласників більш важливим являється певне співвідношення цілей з майбутнім.

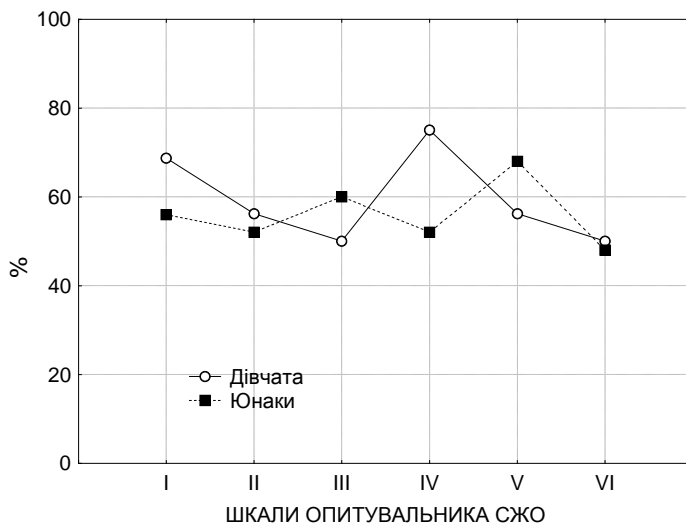

Рис. 1. Графічне зображення показників СЖО у юнаків та дівчат. (примітка: I - цілі в житті; II - процес життя або інтерес і емоційне наповнення життя; III - результативність життя або задоволення від самореалізації; IV - локус контролю – Я (Я – володар свого життя); V - локус контролю – життя або управління життям; VI - загальні показники сенсожиттєвих орієнтацій).

Щоб повніше та змістовніше дослідити світоглядні засади старшокласників було зроблено порівняльний аналіз сприйняття сенсожиттєвих орієнтацій юнаків та дівчат. Враховуючи те, що більшість опитаних мають середні результати за всіма шкалами було вибрано саме ці показники. Це наочно можна спостерігати на графічному зображенні (рис.1).

При підрахунку процентного відношення між протилежною статтю було виявлено деякі розбіжності. Дівчата мають більш високі показники за шкалами «Цілі в житті» (68,7%), «Процес життя...» (56,2%), «Локус контролю – Я» (75%). Разом з тим юнаки переважають за показниками «Результативність життя...» (60%), «Локус контролю життя...» (68%). Шкала «Загальні показники сенсожиттєвих орієнтацій» показує фактично рівні результати – 50% у дівчат і 48% у юнаків.

Висновки. Проблема сенсу життя людини споконвічно займала увагу мислителів. З розвитком суспільства вона набула більшої актуальності, стає науковою. В період соціальних змін, криз люди гублять орієнтири, поширюються невротичні розлади. Особливо складно у такі часи школярам, молоді, оскільки формування особистості – динамічний процес і в якому напрямку він вирушить залежить від середовища, соціуму, впливу значущих людей.

Проведене емпіричне дослідження визначило, що до 22% учнів не мають уявлення про можливі цілі життя, попередні роки життя сприймають як негативний досвід, не отримують ніякого задоволення від сьогодення і вважають, що від них нічого не залежить. До 26,8% знають чого бажають досягти в житті, почуваються впевненими володарями свого емоційно наповненого життя, задоволені результатами попередніх років.

У більшості досліджуваних середні показники за всіма шкалами тесту. Це є свідченням, що ціннісні орієнтації ще не усталені, здебільшого не визначено цілі в житті, не сформована самооцінка, тобто процес формування їхньої особистості може бути спрямований у бік дозрівання, розвитку при сприятливих умовах, підтримці. Щодо статевих відмінностей, то ми побачили, що більшість дівчат визначили цілі в житті і мають впевненість у їх досягненні. Юнаки, в свою чергу, більш задоволені результатами минулого життя і вважають, що спроможні його контролювати у подальшому. Отже, переважна частина респондентів володіє достатньою свободою вибору, щоб побудувати своє життя, спираючись на співвідношення цілей і завдань.

Перспективним, ми вважаємо, буде більш поглиблене вивчення уявлень про сенс життя, цінності у старшокласників. Також, можливо, слід впроваджувати тренінгові програми для старшокласників у школи,

надаючи особливу увагу питанням формування самосвідомості, адекватної самооцінки, навичкам рефлексії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антология мировой философии. В 4-х томах. Т. 1, ч. 1 и 2. Философия древности и средневековья / Ред. коллегия: В.В. Соколов и др. — М.: Мысль, 1969. — 936 с.
2. Боришевський М.Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина / М.Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. Науково-теоретичний та інформаційний журнал АПН України. — № 1 (14). — 1997. — С. 144-150.
3. Кузнецов М.А. Емоційна пам'ять як функціональний механізм самооцінки особистості / М.А. Кузнецов // Проблеми сучасної психології // Збірник наукових праць. — № 1 (3). — Запоріжжя, 2013 — С. 21-29.
4. Лэнгле А. Жизнь, наполненная смыслом. Прикладная логотерапия / А.Лэнгле. — М.: Генезис, 2009. — 128 с.
5. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии / А.Н. Леонтьев. — М.: Смысл, 2000. — 511 с.
6. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов / В.С. Мухина. — М.: Издательский центр "Академия", 2000. — 456 с.
7. Поденко А.В. Взаємозв'язок організаторських здібностей з особистісними характеристиками в юнацькому віці / А.В.Поденко // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. — Х.: ХНПУ, 2010. — Вип. 37. — С. 223-232.
8. Хомуленко Т.Б. Особливості виникнення внутрішньоособистісного конфлікту в юнацькому віці / Т.Б. Хомуленко, М.В. Балушок // Проблеми сучасної психології. — №27. — 2015. — С. 594-610.
9. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Эриксон Э.: пер. с англ. — М.: Флинта, 2006. — 342 с.

Надійшла до редколегії 23.03.2016